

Experimentell språkvård

LARS MELIN

Du läser tidningen och upptäcker ett stavfel. Troligen tar det längre tid att läsa artikeln, och ditt förtroende för den minskar en smula. Men innehållet minns du lika bra som om inga stavfel funnits. Det har testats.

Språkriktighetsbedömningar bygger till största delen på studier av faktiskt språkbruk, både normalt och avvikande, och på lämplighetsavvägningar av olika slag. Däremot är det sällsynt med studier av vad olika slag av fel ställer till med för läsarna.

Vid Stockholms universitet har en grupp C- och D-uppsatsskribenter försökt få denna pusselbit på plats. Denna artikel är en sammanfattning av ett par av de många språkriktighetsexperiment som genomförts med över tusen försökspersoner. I undersökningen ingick ett brett spektrum av språkfel, men denna sammanfattning berör endast stavfel.

Det finns ganska få undersökningar av hur läsare reagerar på fel. Två studier (Byrman, 1992, och Westman, 1983)

bygger på relativt likartade experiment. De har planterat in en stor mängd fel av olika slag i en text och presenterat den för olika försökspersoner, studenter, lärare, redaktörer och docenter i nordiska språk, och därefter kartlagt vilka personer som upptäcker vilka fel. Resultaten visar att ingen ser allt och att normalläsaren bara upptäcker hälften.

Undersökningarna säger dock inte något om hur försökspersonerna reagerade på felen.

Naturligtvis finns det välgrundade antaganden om varför språkfel är olämpliga, och i t.ex. *Språkriktighetsboken* (2005) kan man hitta många fraser som beskriver den tänkte läsarens reaktion på oönskat språkligt beteende, till exempel *irritation, osäkerhet, läsmotstånd, fel- eller övertolkning, störning* och *gnissel i språkörat*. Naturligtvis finns också positiva omdömen om önskat språkligt beteende, t.ex. *enklare och smidigare tolkning* och *störningsfrihet*.

Alla dessa omdömen bottenar i en funktionell syn på språket: det ska så störningsfritt som möjligt göra det jobb skri-

benten önskar. Vill man ha en mer systematiserad bild av hur språkvårdare tänker sig att felet fungerar, kan man gå tillbaka till en av Ulf Telemans klassiska skrifter, *Språkrätt* från 1979. Där sätter han upp tre punkter för felens härjningar:

1. De anstränger textens redundans (d.v.s. överflödsinformationen minskar).
2. De väcker inlärd irritation till livs och fördröjer därmed läsningen.
3. De har ett signalvärde, som kan göra att oönskade betydelser signaleras och blockerar läsarens motivation.

Detta kan alltså sägas handla om tre mätbara faktorer: tid, irritation och motivation.

Med vanliga kontrollerade experiment kan man utsetta en grupp för språkfel och en annan för en korrekt text och sedan studera hur de reagerar. Läser språkfelsgruppen långsammare, har de sämre förtroende för texten till följd av sin irritation och minns de mindre av innehållet till följd av den sänkta motivationen?

Stavfel

Om någon undrar, så är det bra att följa en språklig standard, d.v.s. att stava rätt. Andersson (2005) har visat att försökspersoner behöver 22 procent längre tid på sig för att avläsa ett felstavat ord än ett rättstavat. Här handlar det inte om ord i sammanhang utan enstaka ord som fladdrar upp på en datorskärm, så kallad tachtoskopundersökning. Han har också visat att säkerheten i avkodningen minskar

drastiskt vid felstavning. Han exponerade ett stort antal ord med den svindlande hastigheten av 75 millisekunder (tusen-delar). Försökspersonerna klarade 68 procent av de rättstavade orden men bara 34 procent av de felstavade.

Givetvis varierade han stavfelen på alla ledder: i början, mitten och slutet av ordet; typiska normluckefel (=okunnighetsfel) mot typiska anslagsfel (*rennsten* mot *rnänsten*). De enda signifikanta skillnaderna var rättstavat mot felstavat, men där blev å andra sidan signifikansen skyhögt.

Standard är alltså bra: det ger både säkrare och snabbare avkodning om vi får se orden som vi brukar se dem.

Snabbare och säkrare avkodning gäller inte bara lösryckta ord. Våra försökspersoner har exponerats för korta texter, ca en A4, som de fått läsa på tid och fått

värdera på vissa bedömningsskalor. Det ger svar på två frågor: kostar det mer energi att läsa texter med fel (t.ex. på grund av osäker avkodning eller på grund av att intresset splittras av irritation) och minskar förtroendet för texten?

Turner (2006) använde en text i fyra versioner med 0, 2, 6 och 10 stavfel (alla med brott mot våra dubbelteckningsregler). Texter med ett enda fel testades alltså inte eftersom vi mot bakgrund av Byrman och Westmans undersökningar (se ovan) betraktade det som ren gambling om felet skulle upptäckas eller inte. Persson (2006) har gjort en mer fingeraderad skala (0, 2, 4, 6, 8 och 10) och valt att exponera sina försökspersoner för typiska anslagsfel av typen *vreklig* för *verklig*.

Vi vet det mesta om språkfel, utom vad de ställer till med.

Felen gav effekt: lästiden ökade och förtroendet för texten minskade, och förändringarna är signifikanta på minst femprocentnivå, det vill säga det finns ett utrymme för slumpen på endast fem procent. För tiden får vi en avplaningseffekt. Två stavfel är nog för att sänka farten, och fler tycks bara leda till att läsaren släpper intresset för texten och läser fortare. Som mest kan lästiden öka med 18 procent.

För förtroendet har vi en konstant minskning ner till sex fel. Fyra till har bara marginell effekt. Som mest sjunker förtroendet med 34 procent.

Perssons undersökning bekräftar på alla viktiga punkter Turners undersökning. Dessutom visade hon att stavfelsfrekvensen inte hade någon effekt på försökspersonernas minnesbehållning av texten. Både detaljminne och uppfattning av textens huvudbudskap mättes.

Turner och Persson arbetade med två principiellt mycket olika typer av stavfel, normluckefel typ *alldrig*, respektive anslagsfel typ *adlrig*. En tredje undersökning (Weidenhielm 2006) gör en direkt jämförelse genom att variera dessa feltyper i samma text. Hennes undersökning bekräftar en tendens som kunnat anas inte bara i Turners och Perssons undersökningar utan också i Anderssons tachistoskopundersökning av lösryckta ord: det är anslagsfelen som är allvarligast. De är lättast att upptäcka, de sinkar läsningen mer än normluckefelen och de sänker förtroendet mer. Skillnaderna är dock inte så stora att de är statistiskt signifikanta. Men med fyra undersökningar som pekar i samma riktning är

det rimligt att sluta sig till att läsare bedömer en slarver hårdare än en person som är dålig på rättstavning.

Särskrivningar

En speciell typ av stavfel är de så kallade särskrivningarna, typ *sär skrivning*. De betraktas allmänt som normluckefel. Här har Idberg (2006) utöver lästid och attityd också undersökt vilka särskrivningar som är lättast och svårast att upptäcka.

Också särskrivningarna sinkade läsningen och minskade förtroendet, dock i mindre grad än andra normluckefel. I ett experiment där försökspersonerna fick mata fram texten rad för rad på en datorskärm (*self paced reading* är den etablerade facktermen, också i svenskt fackspråk) kunde man avläsa 16 procents skillnad i läshastighet mellan rader med respektive utan särskrivningsfel.

Det fanns bara en mycket svag korrelation mellan upptäckta fel och minskat förtroende för texten. Där emot bedömdes texterna med särskrivningsfel som mindre välskrivna. Särskrivningsfelen är alltså inte fullt så störande som man brukar anta.

När försökspersonerna ombads att markera fel i en text med många särskrivningar visade det sig att verbsammansättningar, typ *samman ställa*, var lättast att upptäcka, medan adjektivsammansättningar, typ *fram stående*, var svårast. Substantivsammansättningarna, som är vanligast, upptäcktes lättare ju längre förleden var. Det är alltså inte så enkelt att de ovanligaste särskrivningstyperna är lättast att upptäcka.

Det tog 22
procent längre
tid att avläsa ett
felstavat ord.

En iakttagelse som gjorts hos Idberg, Persson och Weidenhielm är att läsarnas attityd till den lästa texten förändras på ett nyckfullt sätt om de exponeras för olika slag av skrivfel. Texter som utan fel bedöms som väl skrivna och väldisponerade får väsentligt mer negativa omdömen när de försetts med ett par stavfel. Försökspersoner som givits tillfälle att kommentera texten har dessutom fällt omdömen som *pratig, livlös, dåligt flyt, krångliga meningar, känslomässig, dålig meningsbyggnad, dåligt formulerad* – kommentarer som helt saknas i anslutning till den korrekta texten.

Det sker uppenbarligen en överspridning av negativa omdömen från det verkliga felet till helt andra sidor av texten.

Nå, finns det fog för språkvårdens antaganden som Telemans formulerade dem? Jovisst, alla undersökningarna visar att lästiden förlängs och förtroendet minskar. Dessutom bekräftar flera av undersökningarna att irritationen ökar. Däremot har vi inte kunnat verifiera Telemans antagande om minskad motivation, mätt i sämre minnesprestanda.

Avslutningsvis bör nämnas att detta experimentella språkvårdsprojekt också omfattade andra språkfel. Resultaten från dessa är dock fortfarande osäkra och behöver utredas vidare. Men vi har nått mer

än preliminära resultat: vi vet att nya metoder som tachistoskop, ögonrörelsekamera, radmätning och, inte minst, kontrollerade experiment kan användas för att verifiera eller falsifiera antaganden om språkfel. ■

LITTERATUR

Uppsatser vid Stockholms universitet

Andersson, Nils: *Stavfelsperception. Ett ordigenkänningsexperiment med felstavade ord*. D-uppsats i svenska vid Stockholms universitet. 2005.

Idberg, Amanda: *Sär skrivning – sär läsning? En undersökning om vilka konsekvenser särskrivning får för läsaren*. C-uppsats i svenska vid Stockholms universitet. 2006.

Persson, Catrin: *Maskineriet strjkar. Minskar förtroendet för en text innehållande stavfel av typen maskineriet strejkar?* C-uppsats i svenska vid Stockholms universitet. 2006

Turner, Louise: *Aldrig stavas alldrig med två l*. Nordiska språk, Stockholm. C-uppsats i svenska vid Stockholms universitet. 2006.

Weidenhielm, Sara: *Stavfel – påverkar de läsaren*. C-uppsats i svenska vid Stockholms universitet. 2006.

ÖVRIG LITTERATUR

Byrman, Gunilla: Korrekturläsare – en ögonöppnare. I: *Svenskans beskrivning* 22. Lund. 1992.

Språkriktighetsboken. Utgiven av Svenska språknämnden. Stockholm. 2005.

Telemans, Ulf: *Språkrätt*. Lund. 1979.

Westman, Margareta: Standardnormen i skriftspråk. I: *Svenskans beskrivning* 14. Lund 1983